

A „jó és bölcs asszony” a 18. századi halotti beszédekben*

A 18. században a magyar műveltség vallásos műveltség volt. A korszak jellegzetes műfaja a prédikáció. A 18. század prédikációi két nagy csoportba sorolhatók: közönséges (vasárnapi és ünnepnapi beszédek) és halotti orációk.¹

Ez utóbbiakat főleg előkelő személyek temetésekor mondták el, a társadalmi állás szerint sokszor két nyelven: latinul és magyarul, amikor a sokfelől összesereglett művelt közönség előtt a lelkészek vagy tudós professzorok hosszú prédikációkban hirdették a vigasztalás igéit.² A prédikációkat leírták, egy részüket kinyomtatták, főleg a halotti beszédek jelentek meg több példányban, ezzel a hátramaradtak emléket állítottak az életből elköltözötteknek, ugyanakkor a beszéd írója is megkapta azt az elégtételt, hogy a neve szélesebb körben ismertté vált.

Történetüket tekintve a nyomtatott halotti beszédek a 16. század második felében jelenhettek meg, amikor „valami jó és dicséretes szokást kezdenek el az utókor számára” – állapítja meg tanulmányában Nagy Zsófia Borbála.³ Az akkor Európa-szerte divatos gyászbeszédek vagy emlékbeszédek kinyomtatásának szokása Magyarországon protestáns körökben német (lutheránus) mintára terjedt el. A halottas könyvek összeállítása a 17. században tovább élt, és a 18. században vált igazán elterjedt szokássá. Ebben a században jött létre a legtöbb halotti nyomtatvány, és divatjuk jóval túlélte a barokk kort is.

A halotti orációk első része – a hosszabbik – valóságos tudományos értekezés, főként teológiai, de filozófiai, filológiai, lélektani, történelmi, genealógiai, irodalmi, sőt természettudományi (asztronómiai) előadás. Képekkel telezsúfolt barokk mondatokban gördül (hőmpölyög) a mondanivaló, az élet felvetette kérdések tárgyalása, mondhatnánk a 18. század, a felvilágosodás századának új ismeretei itt jutottak el a hallgatósághoz, a hívekhez.

A halotti orációk második része – a jóval rövidebb, az úgynevezett alkalmazás – foglalkozik az elhunyttal, életrajzi adataival, családtagjaival, ismerőseivel. Teljes életrajzot azonban nem nyerünk belőlük, emiatt egyéb forrásokhoz kell nyúlnunk: családi levelezés, emlékirók művei stb.

A temetési beszédek többsége férfiakról szól, de vannak asszonyok felett elmondottak is. A kegyeletnek ez a formája már a kezdetekkor átterjedt az asszonyokra mint egy neves férfi feleségének vagy főúri család leszármazottjának kijáró tisztességadás.⁴ Több mint 25 halotti orációt tanulmányoztam át – Bethlen Kata, Bethlen Mária, Földvári Terézia, Kajali Klára, Ráday Eszter, Teleki Eszter, Darvas Borbála, Teleki Judit, Szuhai Erzsébet, Szénás Rebeka, Daniel Polyxena, Wesselényi Polyxena stb. – és ezekből próbáltam megállapítani azt, ami az előadásoknak a célja: asszonyi hivatás a 18. században.

Három szempontból vizsgáltam a „jó és bölcs asszonyok” életét: mint feleség, mint anya, mint gazdasszony.

* Elhangzott a Nők világa. Nőkép és női szerepek a 17–19. századi Magyarországon témájú, az ELTE Művelődéstörténeti Tanszéke konferenciáján. Budapest, 2004. február 12–13.

¹A halotti orációk sokasága az OSZK-ban, a Ráday-könyvtárban, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban stb. található. Tanulmányomban az OSZK állományában levő anyagra támaszkodtam.

²Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*. Buk. 1977. 71.

³Nagy Zsófia Borbála: *Asszonyok „ármények képe”*. *Nőkérdés a 18–19. századi halotti beszédekben*. Irodalomtörténet. Bp. 2001. 1, 23.

⁴Uo. 23–24.

A jó és bölcs asszony mint feleség

A 17. század utolsó harmada és a 18. század első évtizede a magyar történelem egyik leg-viharosabb időszakává vált. Újból fellángoltak a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmak – a Thököly Imre vezette kuruc felkelés (1678–1689), majd II. Rákóczi Ferenc szabadságharca 1703-tól –, melyek mélyen megrázták Magyarország életét. „Az ország különféle rázkódásokat szenvedett”⁵ – írja Bod Péter *Önéletírásában* a 18. század első évtizedéről. Mindezek sok bajt okoztak, sok ember életét követelték, hatással voltak a családok életére is, ott is áldozatokat kívántak. Családok maradtak árván, szakadtak ketté, családfők bujdosztak ki idegen országba. A férfiak békében országos ügyekkel foglalkoztak, a politikai, katonai és közéleti feladatok kizárólag az ő privilégiumaik voltak. Sokat utaztak. A magukra maradt asszonyok egyedül hordozták a család és a birtok terheit. Háttérbe húzódtak és éltek a maguk boldog vagy inkább boldogtalan életét.

Ebben a nehéz időben azonban igazi hűséges házastársak voltak Kajali Klára (1690–1741) és Ráday Pál, mondja Kármán András⁶ losonci rektor az 51 éves korában elhunyt Kajali Klára felett tartott halotti orációjában.

A fiatal Klára 1703-ban, 13 éves korában „házassági szövetségre lépett” Ráday Pállal – ez akkor a kézfogót (eljegyzést) jelentette –, az esküvőre két évvel később került sor Gács várában.⁷

(Ebben a korban a leányokat igen korán férjhez adták. A korai házasság nem volt magyar specialitás. A menyasszonyok életkora Európában is 12–16 év volt. Aki 18–20 éves koráig nem ment férjhez, az pártában maradt. A korai házaseset, a gyakori gyermekszülések, a primitív egészségügyi viszonyok miatt a régi asszonyok állandó, visszatérő panaszja a betegség, nem is éltek sokáig, általában 38–40 évet.)

Kajali Klára tehát 15 éves korában házasságot kötött Ráday Pállal, és „abban 28 Esztendőig nagy ditsérettel forogván, mindenektől álmétkodással szemléltetett. Annyival is inkább, hogy ez idő alatt [...] mind tökéletes Házas Társnak, mind Kegyes Anyának, mind Istenfélő Keresztyén Asszonyi állatnak [...] mind fáradhatatlan és gondos Gazdaasszonynak személyét egyszer' smind viselte. Soha Édes Férjével meg nem békélt, mert öszve sem volt háborodása.”

Ráday Pált⁸ az országos ügyek sokszor elszakították feleségétől, családjától. Levelezéssel tartották a kapcsolatot. Elszakadva férjétől Klára egyedül maradt a Ráday-birtokon, ez sok kötelességet és feladatot jelentett, de ugyanakkor az önállóság lehetőségét is megteremtette számára. Férjével egyenrangúnak érezte magát, ami ebben az időben szokatlan volt. Leveleiben magát nem „alázatos feleség”-nek írta, hanem a „szerető hitvese, amíg élek”⁹ formát használta. Házasságuk 28 évet tartott, egészen Ráday Pál haláláig, és Klára végig gondos, hűséges, meg-

⁵ Bod Péter *Önéletírása*. 2. kiad. Kvár 1945. 55.

⁶ Kármán András: *Tragi-comoedia ... halotti oratio ... Kajali Kára asszonyra alkalmaztatott ... 1741 eszt.* Kolozsvár 1747.

⁷ Beliczay Angéla: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége. = Ráday Pál. 1677–1733.* Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Bp. 1980. 161, 163.

⁸ Ráday Pál (1677–1733) költő, a Rákóczi-szabadságharc jelentős politikai írója, Rákóczi Ferenc személyes titkára, majd a fejedelmi kancellária „directora” és sok más tisztség viselője volt. Később a pozsonyi országgyűlésen képviselte Nógrád megyét.

⁹ Beliczay Angéla: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége. = Ráday Pál. 1677–1733.* Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Bp. 1980. 171.

értő feleség volt. Társadalmi állásuk, származásuk, egyéni tulajdonságaik, rátermettségük folytán a két egyenrangú ember mindvégig osztozott egymás sorsában.

„A gyors Aszszonyi állat Koronája az ő Férjének” – mondja Bod Péter¹⁰ magyarigeni lelkész Ráday Eszterről (1716–1764), Kajali Klára leányáról, Teleki László feleségéről a halotti beszédben, aki 48 éves korában, házassága 32. évében halt meg. A fiatal, 16 éves Ráday Eszter híre – olvassuk Incze István¹¹ marosvásárhelyi prédikátor beszédében – „...el-járván nem-tsak az egész Magyar Hazát, hanem ezen mi Erdélyi hazánkban-is béhatván, azt tselekedte, hogy több uri iffiak között ezen mi grófunk is” (Teleki László, aki ekkor 21 éves) meghallotta. Mi volt Eszter ilyen nagy hírének oka? Kiváló neveltetése, átlagon felüli műveltsége, könyvszeretete és gazdasszonyi tehetsége. A Teleki család érdeklődésére Ráday Pál ragaszkodott ahhoz, hogy a fiatalok személyesen is ismerjék meg egymást, ami ebben a korban ugyancsak szokatlan volt.

1731 februárjában indult útnak Teleki László nagy reménységgel, folytatja Incze István a halotti orációjában: „A magát Arany időkkel méltán biztatható Kegyes Uri Férfiú [Teleki László], ezen Angyali Képnek [Eszternek] szemlélésére sebes szárnyakkal sietett, a' mellyet-is mihelyt meg-láthatott, és drága Ajándékjait közelebből szemlélhette, a Kegyességének Kegyességgel való titkos Sympathiáját, és mint-egy Mágnes erejét nyilván érezvén, leg ottan ezen Kegyes Szüzet ennek Szüleitől Házassági Páros Életre ki-kérni kívánta.” Eszter Teleki Lászlóban jó férjet, Kajali Klára pedig jó vőt kapott. A fiatal férjnek ugyanis ellentétei voltak az apjával, Teleki Sándorral, akit Bod Péter „különösen kemény természetű embernek” mondott,¹² ezért jobban ragaszkodott a Ráday családhoz, mint a sajátjához. Új otthonuk Huszton lett.

Igaz, bölcs feleség volt Eszter, aki mindig a jót kereste, mert ahogy Bod Péter mondja: „...valóban ditsőség Koronája a jó Feleség, a' melly örömben, vigasztalások között tartja az ő Férjét, 's szüntelen azt élesztí, vidámitja...” majd a szomorú Teleki Lászlóhoz fordulva összegzi: „Meg áldott az Isten Tégedet mindennel a' Te kedves Esterreddel, úgy hogy akármely felé néztél, áldást láttál Hajlékidnak minden szegleteiben”. Felesége halála után László (1710–1778) még 14 évet élt, és nem kívánt újra megnősülni. Szerették egymást, megbíztak egymásban, türelmesek voltak, és igyekeztek egymás életét, amennyire lehetett, könnyűvé tenni.

Ezt a példát vitte tovább a leányuk, Teleki Eszter (1740–1778, 38 évet élt, ebből házasságban 20-at), aki 16 éves korában ment férjhez Toroczka Zsigmondhoz, írja Fogarasi Pap József¹³ szászvárosi lelkész a versbe szedett halotti orációjában:

*E' jó szívű Gróf már keresvén magának
Illendő Párt, 's erős oszlopot Házának,
Serény 's bölts Gazdasszonyt Grófi Udvarának,
Meg-hallá szép hírét, nevét Esterának.*

Eszter engedelmességével és szelídségével meghódította az ifjú gróft, és 20 évig „birta férjének szívét”:

¹⁰ Bod Péter: *Örökké élő és halál porán feljül álló Goel ... Rövid halotti tanítás gróf Rádai Ester ur aszszonyinak ... 1764. Kvár 1766.*

¹¹ Incze István: *Halotti oratio. A' Kegyességnek e' világ ellen valo keserves panaszaírol. Mellyet ... Rádai Esther ... utolsó tisztesség-tételének napján el-mondott ... 1764 eszt. Kvár 1766.*

¹² Bod Péter: *Magyar Athenas* (előszó).

¹³ Fogarasi Pap József: *Minden aszszonyi nemet meg-ékesítő keresztényi igaz virtusoknak ... példája ... Teleki Esther ... 1778. Kvár 1779.*

*Egy szív és egy lélek lakozott kettőben,
E' nemes Párban egy máshoz illendőben,
Illyet ritkát látunk e' veszett időben,
Nem is fogunk sokat látni jövőendőben.*

Békességben, szeretetben, egymás iránti tiszteletben, hitben, kegyességben éltek. A fiatal Eszternél korán jelentkeztek a „testi nyavalyák”, a betegségek. 16 évig betegeskedett, látása fokozatosan romlott. Betegsége terheit türelemmel hordozta, nem panaszkodott. Férje mindent megtett érte, kétszer utaztak Bécsbe orvosokhoz, de nem tudtak segíteni rajta. Bécsben a királyi udvarban is megfordultak, ahol Teleki Eszter „alázatos, okos, de bátor beszédével” és viselkedésével figyelmet keltett a főúri körökben, Mária Terézia is tisztelettel fogadta:

*A' nagy Therésia hozzája mutatta
Kegyelmet, 's a'nak nagy bizonyágát attá,
Különös kedvére ötet méltóztatta,
Virtussit gazdagon meg-jutalmaztatta...*

A derék asszony értéke sokkal drágább az igazgyöngynél, a „kARBUNKULUSOKNÁL” – mondja Megyaszai János¹⁴ báji prédikátor a Szuhai Erzsébet (1716–1765), Patai Sámuel felesége felett tartott halotti beszédében, aki 49 évet élt, és akit „jól-tevő Patrona aszszonyom”-nak nevez.

„A Nagy Uri Asszony ... olly példás kegyességű, olly serény, gondos, gyors és egyéb kívánatos jelességeknek summája volt, hogy légyen majd épen hozzá-hasonlíthatatlan.” Az ilyen asszony, feleség megérdemli, hogy még életében dicsérik, értékeljék, mert „a' jónak hasznát jobban meg-tudjuk, minekutánna el-szalasztjuk”.

Ugyanakkor a jó asszony csendes természetű, kevés beszédű. Ezt a tulajdonságot emeli ki Verestói György¹⁵ kolozsvári lelkész Teleki Judit (1674–1733), Pongrátz Nagymihályi János özvegye temetésekor mondott beszédében. Verestói György a barokk mondatfűzések nagy mestere volt, beszédeiben megtalálhatók a barokk prédikáció érett stíluselemei: rokonértelmű szavak, jelzős szerkezetek, metaforák, példázatok, idézetek, felsorolások, retorikus kérdések és felkiáltások. Ezt látjuk a következő idézetekből:

„Egy Tudós Embernek Könyvében illyen mesét olvasok az aszszonyok felől: Mellyik a leg-ékesebben-szóló aszszony? Illyen meg-fejtő Felelet vagon alája irva e' Mesének: Az, a' ki legtöbbet tud hallgatni. Igen helyes Mese ez, és igen helyes ennek meg-fejtése is: mert nem [az] az ékesen-szóló, a' ki sokat szól, hanem az, a' ki illendő dolgokat, és okosan szól: másként [mert] a' kik igen beszédesek, gyanú vagon hozzájuk, hogy hazugok, minthogy kevés beszédre vagon szüksége az Igazságnak.”

Ilyen asszony volt Teleki Judit, Teleki Mihály, Erdély kancellárja és Weér Judit leánya, kevés beszédű, szorgalmas, segítőkész, adakozó, „alamizsnáskodó”. „... nagy uri házból származott, és ... szép Uri Atyafiok között ékeskedett, avagy inkább fényes Hajnal-Tsillag módjára tündöklött néhai jó Aszszonyom, M. Grófi Széki Teleki Judit Aszszony ő Nagysága. És még Gyermekek korában szép maga-viseléséért és Mágnes-kő módjára másokat magához vonó Sze-

¹⁴ Megyaszai János: *Isten' hivogató követe ... amaz el-felejtethetlen jó emlékezetű ... Szuhai Ersébeth aszszonyinak ... kedves és kívánatos ábrázatját ... le.festette ... 1765.* H. n. [1765].

¹⁵ Verestói György: *Halotti oratio, mellyben ... Teleki Judit aszszony ő nagyságának ... utolsó tisztességet tett ... 1733.* Kvár 1734.

méremetességéért Néhai M. Édes Atyja és Anyja előtt oh! melly igen kedves és kellemes vala [...] Hire meszsze földre eljutott [...] el-jöve ennek látására Magyar-Országról M. Pongrátz Nagymihályi János urfi és Lelke e szép Szűznek Lelkéhez köttetvén [...] e gróf Kis-Aszszonyt magának feleségül el-vevé 1691. esztendőben”, 17 éves korában. Házasságuk „Isten és Ember előtt kedves volt,” szerették, tisztelték egymást. Judit becsülte férjét, és „azt semmi keserűséggel nem illette”, gyermekeit tisztességre nevelte, cselédeivel jól bánt.

17 gyermekük született, ebből 16 kicsi korban meghalt, egy leányuk, Éva pedig fiatalasszonyként gyermekeivel, tehát Teleki Judit unokáival együtt. Élő leszármazott Teleki Judit és Pongrátz Nagymihályi János házasságából nem maradt. Özvegyen, bánatosan, szívében sok keserűséggel visszajött Erdélybe rokonai közé, ahol a népes Teleki családban már csak egy élő testvére volt a tizenháromból: Teleki Sándor. Nem sokkal visszajövele után 1733-ban meghalt 59 éves korában. Ez magas kort jelentett abban az időben.

A jó és bölcs asszony mint anya

Az anyai szeretet az asszonyokban örök. Egy igazi anya szereti a gyermekeit, szereti, de nem vak, hanem okos szeretettel. Legfontosabb kötelessége, hogy jó erkölcsi nevelést adjon a gyermekeinek, „keresztényi virtusokat plántáljon a szívébe”.

„A gyermeki idő a vetésnek az ideje. Itt kell el-hinteni minden jónak, a' jövendő szép reménységnek magvait. [...] Itt kell a' gyermek jövendő boldogságának fundamentumát megvetni” – mondja Sombori József¹⁶ marosvásárhelyi lelkész Földvári Terézia (?–1811), Kornis János felesége felett tartott halotti orációjában 1811-ben. Mértékletességre, az indulatok megfékezésére, önuralomra és munkára kell nevelnie a szerető, igazi anyának. A túlzott szeretet, a mindent megengedés árt a gyermeknek. „Ha édesem! gyermekedet mértéktelenül táplálsz és azon aggódsz, hogy majd egy, majd más örömet teremts néki, ha kényére játszani, beszélni vagy tselekedni mindent meg-engedsz, akkor engedd, hogy azt mondhassam: nem jól tselekszel.” A fiatalon meghalt Földvári Terézia – 25–30 éves lehetett – három kisgyermeket hagyott maga után. (A 18. században a családokban sok gyermek született, de sokan közülük nem érték meg a felnőtt kort. Nagy volt a gyermekhalandóság, ami sok bánatot, lelki fájdalmat okozott a családokban.)

Kajali Klára, Ráday Pál felesége gyermekeit igaz bölcsességre, isteni félelemre és jó erkölcsökre oktatta, öt gyermeke született, de csak három maradt életben: Ráday Gedeon, Eszter és Pál, akiket végtelen gyengédséggel nevelt. Fiai javáért mindenre kész volt, még tőlük elszakadni is, mert ahogy cseperedtek, el kellett válni tőlük, iskolába kerültek. Gedeont 9 éves korában adták Pozsonyba, ahogy a családi levelekből kiderül, Pált (Palkót) Selmecre, majd Győrbe vitték.¹⁷ Klára asszony bölcs beszédével, szelíd és engedelmes magaviseletével, tehát élete példájával irányította gyermekeit, „mert Beszéde Tanításnak Oskolája volt” – mondja Kármán András losonci rektor a beszédében. Téglási B. János¹⁸ losonci lelkész pedig a Kajali Klára feletti orációjában anyja példájának követésére buzdítja a leányát, Esztert: „Kövessed Áldott

¹⁶ Sombori József: *Néhai méltóságos ... Földvári Terézia asszonymnak ... emlékezete egy halotti beszédben ... 1811.* Kvár 1816.

¹⁷ Beliczay Angéla: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége.* In: *Ráday Pál. 1677–1733.* Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Bp. 1980. 191–192.

¹⁸ Téglási B. János: *Az Isten beszédében és szent akaratiában meg-nyugvó hitbéli alázatosságnak és engedelmességnek tanító példája ... Kajali Klára asszony ... 1741.* Kvár 1747.

Emlékeztű Uri Édes Asszony Anyádnak Hitit, Alázatosságát, Engedelmisségét és Kegyességét ...” És Eszter követte ezeket a virtusokat, és anyjához hasonlóan jó feleség és jó anya lett.

„Nagy és Fő Ur Asszony volt [Ráday Eszter], gazdag minden világi jókkal, fiakkal és leányokkal, de kiváltképpen Isteni félelemmel és kegyességgel” – idézet Bod Péter orációjából. Tíz gyermeke született, de csak három nőtt fel: Teleki József, Eszter és Klára, akikben sok örömet és vigasztalást talált. Bod Péter, aki egész életében élvezte a Teleki–Bethlen család támogatását, életüket közelről ismerte, Teleki Józsefet pedig – Eszter fiát – egy ideig Magyarigenben tanította és nevelte, meghatóan emlékezik vissza a gyászbeszédben az anya és fia közötti nagy szeretetre:

„Sok esztendőök alatt annak mind szemlélője 's mind tsudálója voltam, miképen kívánt [a te édes anyád tégedet] szorgalmatosan nevelni, minden bajtól oltalmazni, az Isteni félelemre szoktatni, a' jó tudományokra tanítani 's tanítatni, idegen Országokra-is, hogy Istened, Királyod, Hazád, Vallásod szolgálatjára alkalmasabb lehetnél, tsak nem lelke meghasadásával elbotsátani. Melly igen örvendezett, mikor látta, hogy Isten meg-áldotta igyekezetedet, 's bujdosásodat, az Europai leg tudosabb embereknek esmeretségekre 's barátságokra beférkezédtél, 's a' tudományoknak és betsületnek felsőbb póltzára el-jutottál, a' melly nem tsak magadnak, hanem Nemzetednek és Familiádnak-is sokáig tartó nagy tisztességére szolgál. Örvendezett, mikor látta, hogy Isten megáldotta Házasságodat kedves Johannáddal” [Roth Johannával].

De nemcsak fiát, hanem leányait, Esztert és Klárát is kitűnő nevelésben részesítette, akik aztán továbbvitték a családi hagyományokat.

Ráday Eszter már gyermekkorában, a szülői házban megtanulta apjától a könyvek szeretetét, az olvasás hasznosságát. Anyjának, Kajali Klárának is voltak könyvei. Esztert könyvek nélkül nem juttathatta volna magas műveltségre. A családi levelekből is kitűnik, hogy Klára asszony könyveket vásároltatott. Amint Ráday Gedeoné lettek az apja könyvei, úgy az anyjáéit Eszter örökölte. Kajali Klára 113 darab magyar könyvét Eszter kapta meg,¹⁹ és valószínűleg magával vitte Erdélybe.

A Teleki családba kerülve is gyűjtötte a könyveket, és az anyja könyvtárát, a hagyatékot kb. 250 kötetre gyarapította. Egy „Magyar Thecat” hozott létre, amelyet külön is kiemel Málnási László,²⁰ Bethlen Kata udvari papja, majd nagyszombeni lelkész a Ráday Eszter felett tartott halotti orációjában:

„...sok Tudós Theologusoknak Magyar Nyelvre fordított, vagy Magyarul-is irott Könyveiket, nagy árron-is és buzgó szorgalmatoskodásai által egybegyűjtögette, [...] mellyek a' két M' Hazákban, a' nálamnál többet látott hallott emberek-is megvallják, hogy vagy alig, vagy nints-is párja.” Málnási László Ráday Esztert Bod Péterhez hasonlóan „Jó és Nagy Patrona Asszonyom”-nak nevezi, és ő az, aki elkészítette Eszter könyvtárának a jegyzékét 1757-ben: „*Méltóságos Rádai Esther asszony ő Maga könyveinek lajstroma. Gernyeszeg, 1757 Die 11 juny.*” A könyvek később bekerültek a Teleki-Könyvtár anyagába. A kornak megfelelően könyvtárában többnyire vallásos tárgyú, teológiai könyvek voltak, de találunk irodalmi, történelmi, jogi, orvosi könyveket is, amelyeket Eszter forgatott, olvasgatott, és amelyekről „diszkutált”, beszélgetett papokkal, professzorokkal, vagy magyarázatokat fűzött hozzájuk. Könyvtárában megvolt többek között Heltai Gáspár: *Chronica az magyaroknac dolgairól*, Kolozsvár

¹⁹ Beliczay Angéla: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége. = Ráday Pál. 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára.* Bp. 1980. 196.

²⁰ Málnási László: *Törvényből való igazságot magától elhárító, evangyeliomi igazságot magának választó, Igaz ember ...Rádai Esther ... 1764.* Kvár 1766.

1575; Székely István: *Magyarok krónikája*, Krakkó 1558; Apáczai Csere János *Magyar enciklopédiája*, Utrecht 1653; Balassi Bálint *Istenes énekei*, Kolozsvár 1731.

Ráday Eszter fogékony volt, kellő műveltséggel rendelkezett, az adott keretek között tájékozott volt a tudományban. Amit maga megtanult, arra másokat is nagy igyekezettel tanított. Megtalálta életének feladatait és teljesítette azokat: a család összetartása és megértése, az odaadó gondoskodás, gyermekeinek nevelése és oktatása, az okos gazdálkodás.

Teleki Eszter, Ráday Eszter nagyobbik leánya, Toroczkai Zsigmond felesége továbbvitte a családi hagyományt: a könyvek és a tudományok iránti érdeklődést és szeretetet. Művelt asszony volt, társaságkedvelő, vendégszerető, barátságos, tisztelt mindenkit rangra való tekintet nélkül. Csendes óráiban olvasott, tudott németül és franciául, becsülte és szívesen hallgatta mindazokat a tudósokat és papokat, akiktől tanulni lehetett. Fogarasi Pap József szászvárosi lelkész Teleki Eszterről írt verses halotti orációjában, amelyet ugyanakkor elbeszélő költeménynek is tekinthetünk, ezt írja:

*Tsendes óráiban olvasta könyveit,
Jól ki választotta azoknak szépeit,
Tudván Frantziának 's Németnek nyelveit,
Tanulta belölkük kötelességeit.*

Tudta anyai kötelességeit, és gyakorolta is azokat. Sokat betegeskedett, de „testi nyavalyái” mellett is gondosan nevelte gyermekeit. Öt gyermeke született, de halálakor már csak két kis-korú élt: Terézia és Pál.

E három „jó és bölcs asszony” életében – Kajali Klára – Ráday Eszter – Teleki Eszter – egy család női ágának három generációja – mint egymáshoz kapcsolódó láncszemekben nagyszerűen tükröződik a jó családi hagyományok átadása, továbbvitele és gazdagítása. Mindhármán felismerték a tanulás, a műveltség szükségességét és fontosságát a nevelésben mind a fiúk, mind a leányok számára. Ezzel irányt adtak gyermekeik szellemi és erkölcsi kibontakozásának. Mert „a valóságos nagy embereket és érdemes asszonyokat a' nemes anyáknak lehet köszönni” – mondja Köteles Sámuel²¹ marosvásárhelyi professzor egyik beszédében.

Ezt látjuk Daniel Polyxena (1721–1775), Wesselényi István özvegye életében is, aki a 18. század egyik igazi művelt nagyszőnyeje volt, 55 éves korában halt meg. Szathmári Pap Mihály,²² a kolozsvári ref. kollégium professzora a halotti orációban Polyxenát „a Nap Kedves Leányának” nevezi, aki „kegyességére nézve igaz Mátriárcha, Tudományára és Böltsességére nézve valóságos Dacica Minerva és a' Böltsességének porából származott Erdély Országi Foenix”.

„Uri fényes familiából” származott. Daniel István, Udvarhelyszék főkirálybírója és Pekri Polyxena leánya, Petróczy Kata Szidónia unokája volt. A puritán szellemű családban gondos nevelésben részesült. Tudott németül, latinul, görögül, jártas volt az irodalomban és a tudományokban. Gyűjtötte és olvasta a könyveket, ezek többnyire vallásos tárgyú könyvek voltak. 21 éves korában férjhez ment báró Wesselényi Istvánhoz, 12 gyermekük született, ebből 7 kisgyermekként meghalt, 5 ért meg felnőttkort. Férjhezmenetele után házi és gazdasági teendői mellett sem feledkezett meg lelkének, szellemének ápolásáról. Etikai és teológiai könyveket

²¹ Köteles Sámuel (1770–1831) filozófiai író, tanár; a marosvásárhelyi kollégiumban, majd a nagyenyedi ref. főiskolán tanított. Több halotti beszéd szerzője.

²² Szathmári Pap Mihály: *Halotti oratio melyben, a' Győzhetetlen Nap avagy Világosság Leányinak ... Erdély-Országi Foenixnek ... Vargyasi Daniel Polyxena ur-asszonyának ... áldott emlékezetét ... halhatatlanná tenni igyekezte ...* Kvár 1776.

olvasott és fordított magyarra. Egy részük kéziratban maradt. Bénédict Pictet genfi lelkész latin nyelven írt erkölcsstanát lefordította *A keresztyén ethikának summás veleje* címmel, megjelent Kolozsváron 1752-ben.

Az okos és művelt Daniel Polyxena különös gondossággal nevelte gyermekeit. Egyetlen fiának, Wesselényi Miklósnak taníttatását a neves erdélyi tudósra, Cornides Dánielre bízta, ő alapozta meg az ifjú főúr műveltségét. Fiának testamentumként hagyta: „Féljed szerelmes fiam az Istent, tiszteljed a királyt, [...] és szolgálj édes Hazádnak.” – Idézet Incze Mihály²³ kolozsvári lelkész Polyxena felett tartott gyászbeszédéből.

A nagyasszony leányait is kitűnő nevelésben részesítette. Figyelt arra – mondja Polyxenáról Incze Mihály –, hogy „...a jelesebb könyveknek olvasásában [...] az ő Méltóságos Uri kedves Magzatait-is jó idején mind két részről egyenlőképpen szoktathassa, e' vala kiváltképpen az ő édes anyai gondos szorgalmatossága, hogy így a' Leány Magzatoknak is a jelesebb Tudományok által való meg-frisseltetésekben másoknak is példát adna.” Leányai négyen voltak: a verseket író Polyxena (a legnagyobb), Mária, Zsuzsanna és Anna, akiket isteni félelemre, literatúrára, nyelvekre, muzsikára és egyéb hasznos és tisztességes dolgokra tanított és taníttatott²⁴ (ez szinte egyedülálló volt akkor Erdélyben), és mindenik kitűnő, rangjához méltó házastársra talált. Gyermekei mellett gondot viselt unokaöccsére is, ifj. Daniel István fiára, az ugyancsak Istvánra, akit 7 éves korától nevelt, és pótolta szeretetben és gondosságban ennek korán elhunyt édesanyját.

A jó és bölc asszony mint gazdasszony

A 18. században a nő igen fontos feladata a gazdasszonykodás volt. Az asszonyok, akiknek kezében a családjukon kívül jobbágyság, zsellérek, szolgák seregének sorsa volt letéve, tisztában voltak azzal, hogy a családjuk rangja, életszínvonala összefügg a birtokkal, a „jósággal”. Megtartani, sőt gyarapítani a meglévőt, ez volt a régi asszony célja és dicsősége.

Békében a férj a közéletben forgolódott, az asszonyra maradt a gazdaság. Háború idején, ha a családfő sokáig volt távol, az asszony helyettesítette a férfit: parancsolt, elszámoltatott, intézkedett, tervezett.

A jó és bölc asszony védi és építi az ő házát, ismeri és szereti a házi kötelességeit, feladatait, és azokat okosan, tisztán és jó renddel teljesíti. Mint ahogy Földvári Terézia (?–1811), Kornis János felesége is tette, mert ahol jó renddel kormányoznak, ott az asszony belső életében is rend van. Sombori József marosvásárhelyi lelkész a Földvári Terézia feletti halotti beszédében a következőket mondja: „A' jó Gazdaszszony [...] a maga házánál, és tulajdon életében mindent meg-lát, a' mit meg-kell látnia, a házán kívül pedig tsak azt látja-meg, a' mit szabad, és jó meg-látni.”

A jó háziasszony otthon ül, jól érzi magát férjének, gyermekeinek és házanépének a társaságában. „Ez a szép tulajdonság meg nem fosztja a' Keresztyén Nemes Gazdaaszszonyt a' tisztességes külső mulatságoktól, és nemes időtöltésektől; hanem tsak mérsékeli azokat” – mondja Sombori József beszédében. Földvári Terézia tetteivel, gazdasszonyi intézkedéseivel, személyes példájával becsületet, jó hirt és nevet szerzett házának, valóban építette otthonát rövid életében (25–30 éves lehetett halálakor), aki „magára nézve ditséretesen, másokra nézve hasznosan élt”.

²³ Incze Mihály: *Bölds, kegyes és gondos, Salamon ditséretire méltó asszszony ... Vargyasi Daniel Polyxéna ... kinek-is ... utolsó tisztességet meg-adni igyekezte ... 1775 eszt. Kvár 1776.*

²⁴ Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok.* Buk. 1970. 347.

Fáradhatatlan és gondos gazdasszony volt Kajali Klára, hiszen a szülei már gyermekkorától kezdve erre nevelték. „Udvara az életre tartozó minden Világi Jóknak volt bövséges Tárháza” – mondja Kármán András losonci rektor a halotti orációban. Férje távollétében Klára egyedül tartotta kézben a szétszórt birtokot, ő lett a családfő helyettese, aki tudott parancsolni, elszámoltatni, intézkedni. Mentette az értékeket a hadak elől, menekült a pestis elől és temetett.

A családi levelezésből tudjuk, hogy milyen komolyan és keményen vette a gazdálkodást: számon tartotta, ki, mikor, mennyit kapott és fizetett érte.²⁵ Két nagy építkezést intézett: az egyik birtokon, Ludányon megnagyobbította a házat, a másikon, Pécelen kastélyt építtetett. A birtokon szőlőt telepített, eladta a termést, kimérette a bort. Egyszóval gazdálkodott, majd erőiesen visszaverte a vagyona éhes rokonok támadásait.

Alighogy Eszter leányát férjhez adta Teleki Lászlóhoz, 1733-ban meghalt Ráday Pál, a férje. Klára ekkor 43 éves volt. A megözvegyült asszony terhei megsokasodtak „... ez időtől fogva pedig, előbbeni terhei felett mind Gazdának, mind Atyának Személyét egyedül magának kell vala önékie hordozni” – olvassuk Kármán András halotti beszédében.

Özvegyen is kiválóan helytállt, eredményesen tudta kormányozni a gazdaságot és a családot. A jó gazdasszony képét Kármán András egy találó hasonlaltal szemlélteti a beszédében:

„A Régiek ki-akarván a' Jámbor Aszszonyt ditséretes[en] [...] ábrázolni, egy fenn-álló, jobb kezében tsomó költsokat tartó, bal kezét pedig szájára tevő Képet festettek: azt akarván jeleníteni, hogy a' Jó Aszszonynak otthon ülőnek, gondosnak és hallgatónak kellene lenni[e]. [...] és ő benne [Kajali Klárában] mind ezeket a' három Virtusokat feltaláljátok.”

Anyjához hasonlóan okos és tapasztalt gazdasszony volt Ráday Eszter, aki „a Házát nagy fenytékben tartó, tiszta életű, Isten féltő, másokat segítő, nagy elméjű, a' dolgot hamar átlátó”, bölcsen sáfárkodó asszony volt. Olyan volt, mint a kereskedőhajó, „a' ki messziről is el tudta hozni a szükséges jókat” – mondja Bod Péter a halotti beszédben. Sok jót tett, bőven osztott alamizsnát, és adakozott a közjóra. Ezt Bod Péter saját magán is tapasztalta, „... mert köz jóra el-szánt igyekezetemet nem egyszer, kétszer emelte-ki a' szegénységnek és tehetetlenségnek sárjából”. Támogatta Bod Péter terveit, tetteit, könyvkiadásait. Bod Péter személyes kapcsolatai a Teleki–Ráday családdal meghatározzák az egész beszéd tartalmát és hangulatát. A „kegyes Patrona Aszszony” iránti tisztelet és szeretet árad a halotti orációból.

Daniel Polyxena, Wesselényi István özvegye nemcsak nagy műveltségű főúri asszony volt, hanem gyakorlati érzékkel megáldott gazda is. Mindig becsülte, értékelte a munkát. Szorgalmas, erős akaratú és határozott asszony volt. Férjhezmenetele után, 1742-ben Zsibóra került, és Wesselényi István nagy szerencséjére ifjú feleségében, Polyxenában hozzáértő segítőtársra talált. Az ifjú Wesselényi házaspár a meglehetősen leromlott állapotban levő birtokot rendbe szedte, „paradicsommá” változtatta, ahogy a kortársak írták. Nagy építkezésbe kezdtek: felújították és kibővítették a régi udvarházat. A gazdaság gondozásában és irányításában Polyxena intelligenciája, tudása és gyakorlati érzéke révén méltó társa volt férjének, Wesselényi Istvánnak.

Háza nyitva állt mindenki előtt, „az ő Udvara minden jóknak vendég fogadó Házok-is vala” – mondja Szathmári Pap Mihály a halotti beszédében. Polyxena nemcsak kényelmessé, hanem rangjukhoz méltóvá kívánta tenni az otthonát, Zsibót.

1758-ban, 38 éves korában megözvegyült, ettől kezdve egyedül nevelte 6 kisgyermekét, vezette a hatalmas Wesselényi uradalmat, és vitte töretlenül egészen 1775-ben bekövetkezett haláláig. Özvegysége alatt kezdődött el a Wesselényi-udvarház kastéllá váló átépítése.

²⁵Beliczay Angéla: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége. = Ráday Pál. 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára.* Bp. 1980. 186.

Polyxena hittel és türelemmel viselte az özvegyiséget, de kemény asszony maradt, tudta, mit akar, a parancsoláshoz kitűnően értett. Nagy fontosságot tulajdonított a mesterségeknek, és sikerült a zsigó uradalmat a „mesterségek színhelyévé” tennie. „Az ő Udvara minden tisztességes mesterségeknek Mívhelyének [Műhelyének] látszanék” – idézet a halotti orációból. „Mindenféle mesterembereket szerzett s azokkal különb-különbféle mesterségeket gyakoroltattott.”²⁶ A műhelyekben dolgozó jobbágyok és jobbágyasszonyok között szigorú fegyelmet tartott, a lustaságot megvetette, igényes volt a munkájukkal szemben, de ha kellett, mindig segítette rajtuk.

A nagyasszony gondoskodott a rábízott emberek, jobbágyok taníttatásáról is. Létrehozta és fenntartotta a zsigói iskolát. Jövedelmeiből bőségesen juttatott az iskoláknak és az egyháznak, támogatta a külföldre menő diákokat, a peregrínusokat. Úgyhogy halálakor nemcsak családja gyászolta, hanem az egész zsigói uradalom népe is, melyet a tudatlanságból felszabadított, a szegénységből a jólétbe emelt, sőt Erdély főúri és polgári családai is. Kortársa, Rettegi György, az emlékiró így jellemezte Daniel Polyxenát: „Ez igen ritka nagy tudományú és bölcsességű úri asszony volt, hogy egy saeculum alatt ilyen asszonyság nem hiszem [hogy] származik.”²⁷

A 18. század igazi jótévő nagyasszonya a sokat szenvedett Bethlen Kata vagy ahogy magát a másodszori megözvegyülése után nevezte: Árva Bethlen Kata (1700–1759) volt. 59 éves korában halt meg Fogarason. Temetésekor Bod Péter magyarigeni lelkész tartott halotti beszédet. Döbrentei Gábor *Hírek Bod Péter felől*²⁸ c. írásában 1817-ben írja:

„Mindenkori jöltevőjét, gróf Bethlen Katát, ennek előre való rendeléséből 1759-ben prédikálotta el Fogarasban” *Tiszta fényes drága bíbor* címmel²⁹ A hűséges pártfogolt és hajdani udvari pap tiszta fényes bíborba öltözteti patrónáját, aki életével és tetteivel bebizonyította, hogy méltó a „Kristus uniformisára”, a bíborra, az üdvösségre. Bethlen Kata tulajdonképpen életét a halotti prédikáció második részét alkotó verses nekrológból ismerjük meg. Címe: *Néhai Méltóságos Gróf Bethleni Bethlen Kata Asszony Ő Nagysága Világi Életének 's boldog meg-ozlattatásának versekbe foglaltatása*. Az egyszerű négyesrímekbe szedett siratóversből tudjuk meg, milyen volt a jótévő nagyasszony mint gyermek, mint feleség, mint anya és mint gazdasszony, akit a szerző Bod Péter különböző titulusokkal halmoz el: orvosnak, tudósnek, teológusnak mondja patrónáját.

Bethlen Kata mint feleség és mint anya nem volt szerencsés. Családi tragédiák sorozatát élte meg. Két házassága volt, mindkét férjét hamar elvesztette. Négy gyermeke meghalt, az első házasságából született két kisgyermekét pedig vallási okok miatt elvették tőle.

Amikor Bethlen Kata második férjét is elvesztette, mindössze 32 éves volt, még fiatal, újra férjhez mehetett volna, de erre többé nem gondolt. Magát „szedett fához” hasonlítva, társtalannul, mély vallásosságban élt olthévízi és fogarasi birtokán. Hittel és türelemmel viselte a 27 évig tartó özvegyi sorsot. De özvegyen is kiválóan helytállt, eredményesen vezette a gazdaságot. Jó és határozott gazdasszony volt. Anyagi javainak és jogainak éppoly szívós védelmezője volt, mint hitének...

Bethlen Katában sok egyéniségrész fért össze, amelyből kettő különösen szembeötlő: a mély vallásosság és a gyakorlatiság. Átszellemült protestantizmusában, fűtöttségében, áradozó-

²⁶ Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok*. Buk. 1970. 347.

²⁷ Uo.

²⁸ Erdélyi Múzeum. Pest 1817. 7. füzet. 178–179.

²⁹ Bod Péter: *Tiszta, fényes drága bíbor, melyet amaz áldott emlékezetű ... grof Bethleni Bethlen Kata asszony ... magának meg-szerzett és Isten kegyelme által felöltözött ...* Kvár 1762.

sában a „gyakorlati ész” (józság, rendezettség) mindig is szabályozni tudta az érzelmeit, gondolatait.

A napi istentisztelet és áhítat végeztével példás gazdasszonnyá vált, aki mindent megtervezett, és azt végre is hajtotta. Szorgalmas, erős akaratú, szigorú nemesasszony volt, megáldva jó szervező- és gyakorlati készséggel. Háztáji dolgokat intézett, pereskedett, élénk levelezést folytatott rokonságával, a Telekiekkel és a Rádayakkal, üveghutát, vízimalmot építtetett, mészégetőt rakatott, papírmalmot működtetett. Udvara olyan volt, mint „jól rendelt Klastrom”.

Bod Péter írja:

*Mint jól rendelt Klastrom, az udvara olyan,
Hogy Isten beszéde bővséggel ott foljon,
Van arra nagy gondja: nagy, kicsiny tanuljon,
Kegyességet minden szentül gyakoroljon.*

Mint Olthévíz szigorú és gondos gazdája odafigyelt a falusi gyermekek taníttatására, lelki nevelésére. Tanulásuk megkönnyítésére a „Méltóságos Patróna asszony” könyveket küldött a számukra: „Grammatikákat, rudimentákat [alapvető ismereteket tartalmazó könyveket], öreg és kis katechesiseket, ábécéket, zsolnárokat.” Tudós embereket, papokat hívott a kastélyába, akikkel „társalkodott”, vitakozott teológiai kérdésekben, ahogy Bod Péter írja: „Kiket fáraszt gyakran nehéz kérdésekkel”.

Sok időt töltött könyvek olvasásával, a napi táplálék szükségével forgatta és „tisztelte” azokat. De nemcsak olvasta, hanem gyűjtötte is a könyveket, és létrehozta a „Nagy Bibliotékát”. Bod Péter írói lexikonában, a *Magyar Athenasban* olvassuk: „...Egy igen szép Magyar Bibliotékát állított volt fél magának, minden-félől egybe-szedetvén oda Erdélyből és Magyar országból a' jó Magyar könyveket; mellyet még életében által-adott a' Nagyenyedi Kollégyiom könyves-Házába.” Sikertelenül egybegyűjtenie kétszáz év magyar irodalmának legjavát. Túlnyomó része vallásos, teológiai tárgyú mű, amely az elmélyült napi vallásgyakorlatot szolgálta. Több olyan régi nyomtatvány is volt benne, amelyről ma már csak a Bod Péter által készített két katalógus nyomán tudunk. A könyvjegyzékek alapján az újabb olvasmánytörténeti kutatások kiderítették, hogy Bethlen Kata a Magyar Bibliotékájában közel ötszáz kézíratos és nyomtatott hungarikumot gyűjtött össze.³⁰ Az értékes Magyar Bibliotéka sajnos nem maradt meg, elpusztult 1849-ben, a szabadságharc idején, amikor a harcok során a románok felgyújtották Nagyenyedet.

A lélek és a test ápolásának érdekében jó néhány orvosi könyv is volt Bethlen Kata birtokában. Ismerte a gyógynövényeket, a népi gyógyítást. Ha orvos nem is volt, sokat tanult a korabeli doktoroktól, orvospótlónak számított a 18. századi Erdély primitív egészségügyi körülményei közt. Bod Péter a *Magyar Athenasban* írja: „Vonatott kivált az orvosi Tudományokra, tudta-is azt a tudományt alkalmasint, meg-tanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinae Doktoroktól, nevezetesen a' Füveknek természeteket, erejeket, hasznokat; mellyekkel a' szegényeknek felette sokat használt.” Majd a siratóversében is kitér erre:

*Sokszor a' betegek sereggel állottak,
Kik hozzája mentek, 's meg orvosoltattak.*

Bethlen Kata szüntelenül kezdeményezte új könyvek kiadását. A maga költségén ki is nyomtatott könyveket, többek között:

³⁰ Simon Melinda – Szabó Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. Szeged 1997. VII.

*Nádudvari Péter tudós, betses könyvét,
Keresztúri Pálnak Egyenes ösvényét,
Udvari papjának Lekszikon 's más könyvét
Világra botsájtá, nem kiméllé pénzét.*

Teológus-írók műveit adta ki, vagy hozzájárult a könyvek kiadásának a fedezéséhez. Bod Péter *Önéletírásában* részletesen megemlékezik patrónája kiadástámogatási és könyvadományozó tevékenységéről. Bethlen Kata nemcsak gyűjtötte, hanem írt is könyveket, és azokat a köz javára ki nyomtatta, így jelent meg 1751-ben *Védelmező erős paizs* című imakönyve. Leírta élete sorát is *Gróf Bethleni Bethlen Kata életének maga által való leírása* címmel. A csonkán maradt kézirat halála után jelent meg 1762-ben. Egész életében jótékonykodott a református egyház javára. Templomokat renováltatott, gyülekezeteket segített pénz- és tárgyi adományokkal:

*Erdélyben két tíznel többnek adakozott,
Magyar országra-is jósága ki hatott,
Segített még ott-is sok Ekklesiákat,
Mellyek árván vagynak, nem tartnak papokat.*

Egyes gyülekezetek és személyek mellett Bethlen Kata az erdélyi református kollégiumokat is támogatta: a nagyenyedit, a marosvásárhelyit, a székelyudvarhelyit. Vállalta több nehéz sorsú, de tehetséges diák taníttatását:

*Kollégiumokban tartott Deákokat,
Kikből lelkiekben várt tudos Dajkákat...*

*Tizenöt Papokat fel-is szenteltetett,
Istent szolgáljanak, arra készítettett,
Kiket udvarába 's Hévízre helyezett,
Onnan jó helyekre viszont szerkeztetett.*

Köztük volt Bod Péter is, a verses nekrológ írója, aki udvari papja volt 1743–1749 között hat évig, és Málnási László, aki 1752-től Bod helyét töltötte be Olthévízen, és később nagyszabeni lelkes lett. Bethlen Kata őszinte ragaszkodással kötődött testvéreihez, rokonait, atyafiait szerette, segítette. Körükben jól érezte magát, közlékeny, derűs és megértő volt. Rokonai közül különösen kedvelte unokaöccsét, Teleki Lászlót és feleségét, Ráday Esztert.

*Kegyesség szerető Ház népet szeretett,
Gróf Teleki László ezért kedveltetett,
Az Asszonnyal együtt véle betsültetett,
Mert Isten házában szentiül tiszteltetett.*

Ez a gyötrődő lélek „sok testi nyavalyától” szenvedve, minden földi nyügtől-kintől megszabadulva, önmagát Istennek teljesen átadva 1759-ben halt meg Fogarason, és ott is temették el.

A hitnek és a tudománynak élő Bethlen Kata hosszú özvegysége alatt formálódott egy másokért önzetlenül munkálkodó igazi keresztyén mecénás nagyasszonnyá.

A korábbi századokhoz hasonlóan a 18. század asszonyai is a magánélet és a vallásos élet keretei között fejtették ki tevékenységüket, és hogy ez a tevékenység milyen gazdag, milyen sokrétű volt, kirajzolódik bizonyos mértékben a halotti beszédekből is. Az élet terheinek hordozása, a felelősségtudat tette lehetővé az asszonyok számára, hogy az adott körülmények között képességeiket kibontakoztathassák. Az emberi környezet jobbításában, a lelki élet gazdagításában, az emberek közötti érintkezési formák finomításában asszonyaink elvülhetetlen érdemeket szereztek.

Életüket a szakadatlanul ismétlődő, mégis korról korra változó események, jelenségek és érzések töltötték ki: születés, házasság, halál, egészség, betegség, gazdálkodás, gyermeknevelés, hit és vallásos élet, öröm és bánat, szerelem és gyűlölet, pereskedés és megegyezés. De sokat köszönhetünk nekik a könyvek gyűjtésében is. A 18. századi könyvgyűjtő asszonyok hagyatékai, tékái a magyar könyv- és könyvtártörténet figyelemre méltó emlékei. Azok az asszonyok, akik tehetségesebbek voltak és kellő műveltséggel rendelkeztek, olvastak, tanultak, érdeklődtek a tudományok iránt, jártasak voltak a Szentírásban és a dogmatikában, írtak imádságokat, verseket, önéletrást vagy fordítottak saját kedvtelésükre, de inkább saját vigasztalásukra. Így műveikkel hozzájárultak a 18. századi magyar irodalom fejlődéséhez és gazdagításához.